

9 ZIEMIE POLSKIE DO X WIEKU

PRZYPOMNIJ SOBIE

1. Gdzie znajdowały się pierwotne siedziby Słowian?
2. Jak doszło do powstania pierwszych państw słowiańskich?

PIERWSI MIESZKAŃCY ZIEM POLSKICH

Warunki naturalne panujące na ziemiach polskich nie sprzyjały osadnictwu. Od ok. 1,6 mln do 8000 lat p.n.e. na obszarze tym, podobnie jak na całej półkuli północnej, trwała epoka lodowcowa. Najstarsze ślady obecności ludzi na terenie naszego kraju, odnalezione w okolicach dzisiejszej Trzebnicy, pochodzą sprzed **500 tys. lat**. Około **100 tys. lat temu** na ziemiach polskich żyli neandertalczyki. Mieszkali w jaskiniach, w których temperatura nie spadała poniżej zera stopni. W takich miejscach odnaleziono ich kamienne narzędzia.

Około **40 tys. lat temu** na ziemiach polskich pojawili się przedstawiciele gatunku *Homo sapiens*. Przystosowali się oni do panujących tu warunków klimatycznych i udoskonalili sposoby polowania na duże zwierzęta, m.in. mamuty. Trudnili się także zbieractwem. Od połowy V do II tysiąclecia p.n.e. rolnicy oraz hodowcy skolonizowali znaczną część obszarów dzisiejszej Polski. Wyrabiali narzędzia z krzemienia, wydobywanego w jednej z największych w Europie kopalń w dzisiejszych Krzemionkach Opatowskich. Narzędzia te stanowiły niezwykle cenny towar i źródło bogactwa społeczności kontrolującej wydobywanie surowca.

W kolejnych tysiącleciach na ziemiach polskich osiedlało się wiele różnych ludów, jednak trudno określić, skąd przybyły te plemiona i jak je nazywano. Jedynymi dowodami ich bytności na obszarze dzisiejszej Polski są znaleziska archeologiczne. Na podstawie pozostałości przez te ludy charakterystycznych wytworów kultury materialnej wyodrębnia się **kultury archeologiczne**. Jedną z nich jest **kultura łużycka** (XV–IV w. p.n.e.). Powstała ona na przełomie epoki brązu i żelaza na ziemiach dzisiejszej Polski oraz sąsiednich Łużyc (stąd jej nazwa). Ludy, które ją stworzyły, od ok. 1000 r. p.n.e. zaczęły wznosić na zajętych przez siebie obszarach charakterystyczne osady obronne, m.in. w **Biskupinie**. Po upadku kultury łużyckiej na ziemiach polskich rozwijała się **kultura pomorska**, a w V–IV w. p.n.e. zaczęły powstawać enklawy **kultury lateńskiej**, tworzonej przez **Celtów**. Jej wpływy zanikły ostatecznie na początku naszej ery, a miejsce Celtów zajęły przybywające z północy ludy germańskie. Jednocześnie tereny dzisiejszej Polski w coraz większym stopniu podlegały oddziaływaniu Imperium Rzymskiego. Napływały stamtąd wyroby rzemieślnicze, które pozyskiwano w zamian za bursztyn, niewolników i skóry zwierząt. W V w. n.e., w okresie wielkiej wędrówki ludów, Germanie zaczęli przemieszczać się na zachód i południe Europy, a na opuszczone przez nich obszary przybyli **Słowianie**.

Wyposażenie grobu kobiecego z okresu kultury wielbarskiej, odkrytego w miejscowości Lubieszewo. Znalezisko pochodzi z okresu, kiedy obszary dzisiejszej Polski znajdowały się pod silnymi wpływami rzymskimi.

■ *biżuteria, Polska, I tysiąclecie p.n.e.*

TEKST ŹRÓDŁOWY

BURSZTYNOWY SZLAK

Północno-wschodnie tereny dzisiejszej Polski od czasów starożytnych były zamieszkane przez plemiona bałtyjskie. Żyjący w I w. n.e. rzymski historyk Tacyt zapisał informacje dotyczące plemienia Estiów, których siedziby lokalizuje się na wschód od ujścia Wisły.

Za Swionami rozciąga się inne morze, leniwe i niemal nieruchome. [...] Tam już – a wiadomość to prawdziwa – kończy się świat. Zatem na prawym brzegu Morze Swebskie obmywa siedziby ludów Estiów, którzy mają zwyczaj i strój jak u Swebów, język zbliżony do brytańskiego. Często Matkę Bogów, a jako oznakę tych wierzeń noszą na sobie coś w kształcie dzika, co niczym broń czyni czciciela bogini bezpiecznym nawet pośród wrogów, chroniąc go przed wszelkim niebezpieczeństwem. Rzadko czynią użytek z żelaza, częściej z kijów. Zboża i inne płody uprawiają – jak na niedbałych zazwyczaj Germanów – cierpliwie. Przeszukują też morze i jako jedyni ze wszystkich zbierają na mieliznach i na samym brzegu bursztyn, który zwą glesum. Jaka jego natura i przyczyna powstania, nie pytają – jak to barbarzyńcy – i nie wiedzą. Długo musiał

leżeć wśród tego, co wyrzuca morze, póki nasze umiłowanie zbytku nie nadało mu nazwy. U nich jest bezużyteczny. Surowy zbierając, nedorobiony przewożą, ze zdumieniem przyjmują zapłatę. Można sądzić, że jest to sok z drzew, ponieważ często prześwitują w nim jakieś ziemne lub latające stworzenia, które utkwivszy w cieczy, uwięzione zostały przez szybko krzepnącą substancję. Przypuszczam, że bujne lasy czy też gaje – tak jak w oddalonych krainach Wschodu, obfitych w kadzidło i balsam – muszą też znajdować się na wyspach i w krajach Zachodu, a ich soki wyciśnięte promieniami blisko znajdującego się słońca spływają do sąsiedniego morza, gnane wiatrem, wyrzucane są na przeciwległy brzeg. Jeśli zbliżysz bursztyn do ognia, zapala się jak tuczywo, dając płomień obfity i wonny. Zaraz też staje się miękki niczym smoła lub żywica.

Źródło: Tacyt, *Germania*, tłum. T. Pluciennik, Poznań 2008, s. 95–97.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Przedstaw wiadomości na temat życia Estiów przekazane przez Tacyta.
2. Wymień przyczyny zainicjowania wymiany handlowej między mieszkańcami Rzymu a plemionami wybrzeża Morza Bałtyckiego.

SŁOWIANIE NA ZIEMIACH POLSKICH

Plemiona słowiańskie, które w V–VI w. n.e. osiedliły się na ziemiach polskich, żyły z dala od wczesnośredniowiecznych centrów cywilizacyjnych i politycznych. Peryferyjne położenie ich osad z jednej strony minimalizowało niebezpieczeństwo zbrojnych napaści, z drugiej zaś – nie sprzyjało rozwojowi Słowian. Dlatego wzrost demograficzny, przeobrażenia społeczne oraz postęp cywilizacyjny dokonywały się na obszarze dzisiejszej Polski stosunkowo późno.

Ponad 80% powierzchni ziem polskich pokrywały pierwotne puszcze. Działalność człowieka w nieznacznym stopniu zmieniała naturalny krajobraz. Zaludnienie było niewielkie – jeszcze w X w. wynosiło mniej więcej cztery osoby na 1 km². Szacuje się, że na terytorium przyszłej Polski żyło wówczas ok. 1 mln ludzi. Większość z nich zamieszkiwała tereny położone wzdłuż dolin rzek.

W okresie plemiennym podstawowe zajęcie ludności słowiańskiej na ziemiach polskich stanowiło prymitywne rolnictwo. Początkowo stosowano gospodarkę żarową, którą stopniowo zastępowano **gospodarką przemiennie-odlogową**. Polegała ona na użytkowaniu pola przez

kilka lat, a następnie pozostawieniu go odłogiem na kilka następnych. Po tym czasie ponownie je karczowano, wypalano i uprawiano. Nowy sposób gospodarowania przyczynił się do względnej stabilizacji osadnictwa, ponieważ do wyżywienia rodziny wystarczyło kilkakrotnie mniejszy areał niż wcześniej. Uprawiano przede wszystkim proso, rzadziej inne zboża, a ponadto groch, soczewicę oraz warzywa. Hodowano trzodę, drób oraz bydło, m.in. woły, wykorzystywane jako siła pociągowa. Dodatkowe źródła utrzymania stanowiły myślistwo, bartnictwo i rybołówstwo. Gospodarka Słowian miała charakter naturalny. Rolnicy sami budowali chaty i zagrody, wyrabiali narzędzia, a także naczynia. Tylko niewielka część ich dóbr stawała się przedmiotem wymiany na lokalnych targach.

Słowianie zamieszkujący ziemie polskie nie stworzyli ośrodków miejskich. Żyli w niewielkich osadach lub – rzadziej – przysiółkach, składających się z kilku gospodarstw skupionych wokół centralnego placu, na który spędzano na noce zwierzęta hodowlane.

INFOGRAFIKA

KULTURY ARCHEOLOGICZNE NA ZIEMIACH POLSKICH

Najstarsze kultury archeologiczne pojawiły się na obszarze dzisiejszej Polski w paleolicie. W następnych tysiącleciach kolejne z nich upowszechniały się na części lub całym obecnym terytorium kraju. Poszczególne kultury rozwijały się często w zblizonym czasie, a o ich istnieniu świadczą odkrycia zachowanych naczyń ceramicznych, szczątków osad, budowli megalitycznych oraz grobowców.

Naczynie gliniane o kształcie charakterystycznym dla wyrobów kultury pucharów lejgowatych. Odnacza się ono pękłym kształtem i szeroko rozchyłoną krawędzią. Twórcy tej kultury oprócz ceramiki pozostawili po sobie także grobowce megalityczne.

• ceramika, Polska, IV–II tysiąclecie p.n.e.

Ceramika sznurowa charakteryzowała się specyficznym sposobem dekorowania naczyń za pomocą odcisniętego sznura. Od tej techniki zdobniczej pochodzi nazwa całej kultury, którą wcześniej – ze względu na dużą liczbę znajdujących w grobach toporów – nazywano kulturą toporów bojowych.

• ceramika, Polska, III tysiąclecie p.n.e.

ORGANIZACJA SPOŁECZNA SŁOWIAN

Podstawową jednostką organizacji społecznej Słowian był ród, który tworzyły spokrewnione ze sobą rodziny. Jego członkowie prawdopodobnie prowadzili wspólną gospodarkę, a każdy z nich miał ściśle określone prawa oraz obowiązki. Podwaliny egzystencji rodu – oprócz rolnictwa, myślistwa i hodowli zwierząt – stanowiło prowadzenie wojen, wiążące się ze zdobywaniem łupów. Gospodarstwa oraz osady należące do żyjących obok siebie rodów tworzyły wspólnoty sąsiedzkie, zwane **opolami**. Ich mieszkańcy współpracowali ze sobą w lesie, na roli i pastwiskach, a także podczas organizowania drobnych wypraw łupieżczych. Każde opole miało ograniczone terytorium i stały ośrodek – **gród**, będący miejscem ceremonii religijnych, schronienia ludności podczas najazdów oraz organizowania zgromadzeń starszyzny. Ta ostatnia decydowała o wspólnych przedsięwzięciach gospodarczych, troszczyła się o utrzymanie porządku, zapewniała współplemięcom bezpieczeństwo oraz rozstrzygała konflikty wewnętrzne.

Osada w Biskupinie została zbudowana w okresie rozwoju kultury lużyckiej na ziemiach polskich. Jej rekonstrukcja pozwoliła na odtworzenie warunków życia ówczesnych mieszkańców tych terenów.

1. Brama z wieżą pełniła funkcję punktu obserwacyjnego i stanowiła jedyne wejście, przez które można było dostać się do osady.
2. Plac służył jako miejsce wiecew mieszkańców oraz obszar swobodnego wymijania się wozów, niemożliwego w wąskich uliczkach osady.
3. Wał obronny miał wysokość 6 m. Na szczycie znajdowała się osłonięta platforma.
4. Domy były połączone ścianami szczytowymi i tworzyły 13 równoległych szeregów. Pojedyncze zabudowanie było zamieszkiwane przez jedną rodzinę, a zimą służyło także jako schronienie dla hodowanych zwierząt.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Omów warunki obronne osady w Biskupinie.
2. Wyjaśnij pochodzenie nazw poszczególnych kultur archeologicznych występujących na ziemiach polskich.

Z połączenia kilku opoli powstawały plemiona, które czasami tworzyły większe struktury o charakterze politycznym. Nierzadko formowały się one w sposób gwałtowny – jako sojusze przeciwko wspólnym wrogom lub w wyniku podporządkowania słabszych sąsiadów silniejszym. Plemiona zapewniały swoim członkom obronę, stanowiły własne prawa gwarantujące wewnętrzny ład, uśmierzały konflikty i organizowały wspólne przedsięwzięcia – nie tylko wyprawy zbrojne, lecz także np. budowę grodów, zasieków granicznych, dróg oraz mostów. O takich sprawach decydował zbierający się regularnie wiec, w którym uczestniczyli wszyscy wolni współplemieńcy. Podczas jego obrad spośród członków najpotężniejszych rodów wybierano **księcia**. Jego zadanie polegało na dowodzeniu stałą drużyną zbrojnych, a także pospolitym ruszeniem. Książę mógł też przewodzić ceremoniom religijnym – składane przez niego ofiary miały zagwarantować opiekę plemiennych bogów, pokój i dostatek.

PLEMIONA POLSKIE

Z powodu oddalenia siedzib plemion polskich od głównych szlaków handlowych i centrów cywilizacyjnych wczesnośredniowiecznej Europy mamy niewiele informacji na temat tych ludów. Brakuje źródeł pisanych, a wykopaliska archeologiczne dostarczają ograniczonych danych. Dlatego historycy nie potrafią odpowiedzieć na pytanie, jakie plemiona zamieszkiwały obszary w dorzeczu Odry i Wisły.

Najstarszy spisany przekaz na temat plemion słowiańskich żyjących na ziemiach polskich pochodzi z IX w. W połowie tego stulecia, prawdopodobnie w klasztorze św. Emmerama w Ratzbonie, powstało dzieło *Geograf bawarski*, w którym przedstawiono 56 plemion zamieszkujących tereny na północ od Dunaju. Dziesięć spośród opisanych ludów żyło na terenie dzisiejszej Polski. Siedziby **Wolinian** i **Pyryczan** lokalizuje się na Pomorzu Zachodnim, **Bohrzanie**, **Dziadoszanie**, **Ślężanie**, **Opolanie** oraz **Gołęzyce** żyli na Śląsku, a **Wiślanie** zamieszkiwali Małopolskę. Kontrowersje budzi jedynie umiejscowienie siedliska **Lędzian** – ostatnio naukowcy jako obszar osadnictwa tego ludu wskazują okolice Przemysła. Nazwy plemion śląskich zostały potwierdzone w dokumencie biskupa praskiego z 1086 r.

Wierzenia Słowian

Życie duchowe Słowian jest słabo znane. Możemy dziś odtworzyć jedynie zarysy wierzeń tych plemion. Wiedzę na ten temat czerpiemy z fragmentów przekazów autorów chrześcijańskich. Według ich relacji najważniejszy w słowiańskim panteonie był Swaróg – bóg ognia, a prawdopodobnie też błyskawic. Niższą pozycję w hierarchii zajmował bóg słońca i ognia Swaróżyc ('syn Swaroga'). Ważną rolę odgrywał także bóg gromu, zwany przez wschodnich Słowian Perunem. Nasi przodkowie czcili również niektóre drzewa, strumienie oraz siły natury. Początkowo nie wznosili swoim bogom świątyń, lecz oddawali im cześć w gajach. Nie mieli też kapłanów. Z czasem wierzenia Słowian ewoluowały. W źródłach niemieckich znajdujemy informacje o ich nowej postaci – nabrały cech lokalnych i zostały przystosowane do okresu związków plemiennych. Bóstwa miały po trzy lub cztery twarze, które symbolizowały różne sfery ich mocy albo wszechobecność.

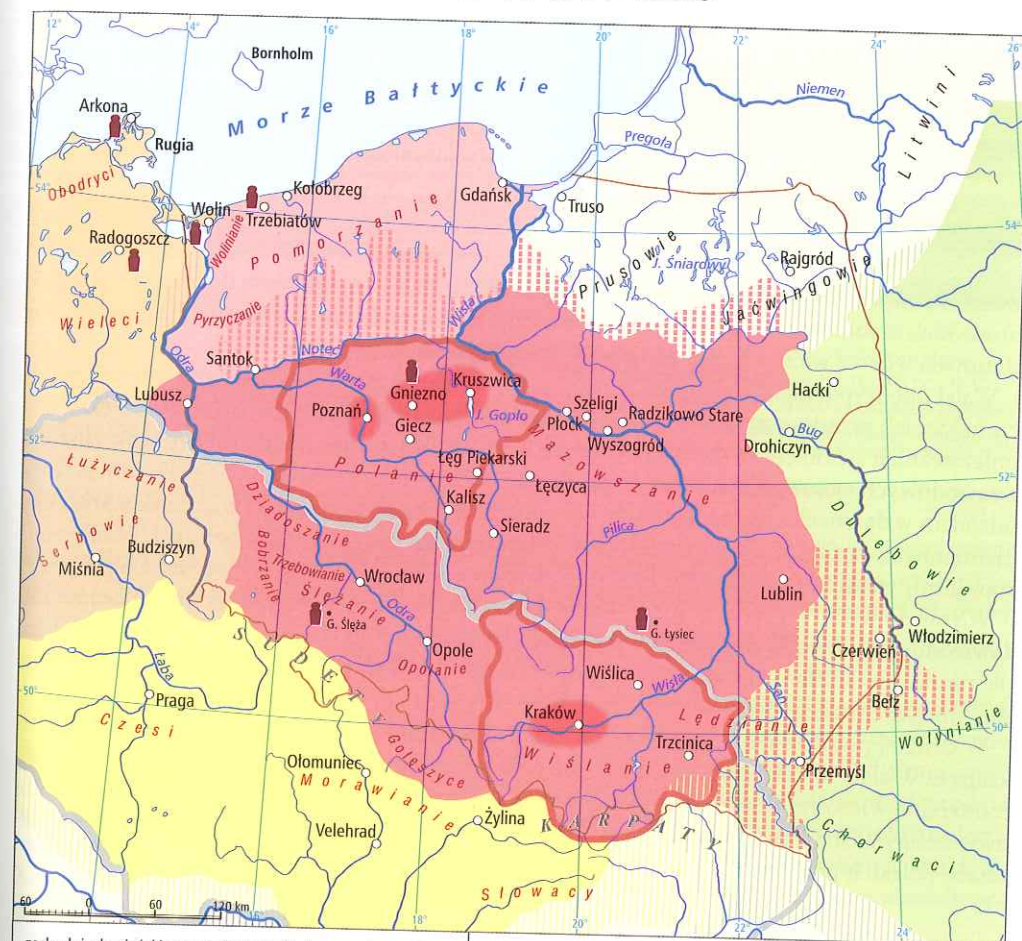
Światowit ze Zbrucza to kamienny posąg słowiańskiego boga, znaleziony w XIX w. w rzece Zbrucz na terenie dzisiejszej Ukrainy. Czworokątną rzeźbę zdobią reliefy ułożone w trzy poziome pasy, a na szczycie posągu znajdują się cztery oblicza bóstwa, skierowane w różne strony świata.

■ kamienny posąg, I tysiąclecie n.e.

? Które siły natury były czczone przez Słowian?

SŁOWIANIE ZACHODNI W VI-IX WIEKU

zachodniosłowiańskie grupy językowe i ich pogranicze etniczne:

lechicka	serbsko-lużycka
pomorska	czeska
polabska	

wschodniosłowiańskie grupy językowe i ich pogranicze

główne ośrodki państwowotwórcze na ziemiach polskich

domniemane granice Wiślan i Polan

miejsca kultu pogańskiego

przypuszczalny zasięg państwa wielkomorawskiego za rządów Świętopełka (do 894 r.)

Polanie: plemiona zachodniosłowiańskie

Chorwaci: plemiona wschodniosłowiańskie

Litwini: plemiona i ludy niesłowiańskie

— współczesna granica Polski

? PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż obszary dzisiejszej Polski zamieszkiwane we wczesnym średniowieczu przez plemiona niesłowiańskie.
2. Wymień grupy językowe, do których należeli Słowianie żyjący na ziemiach polskich.

W wymienionych źródłach nie przytoczono nazwy ani jednego plemienia żyjącego na terenach Pomorza Środkowego i Wschodniego. Niewiele jest też informacji na temat ludów zamieszkujących Mazowsze oraz Wielkopolskę, czyli tereny stanowiące kolebkę państwa wczesnopiastowskiego. Według współczesnych badaczy na Mazowszu dominowali **Mazowszanie**, a na zachód od nich – **Polanie**.

■ PIERWSZE PAŃSTWA PLEMIENNE

Gospodarka naturalna oraz rozproszone osadnictwo skutecznie hamowały rozwój bardziej złożonych form organizacji społecznej na ziemiach polskich. W IX w. uruchomiły się procesy państwowotwórcze, wywołane przez powolny wzrost demograficzny i gospodarczy. Dzięki pierwszym nadwyżkom w samowystarczalnej produkcji rolnej książęta plemienni mogli tworzyć zaczątki aparatu państwowego, czyli **dwór** oraz **drużynę** zbrojnych, wykonujących zadania administracyjne (przede wszystkim egzekwujących daniny). Na procesy państwowotwórcze wpływ miały również **wojny międzyplemienne**, w tamtych czasach stanowiące najważniejsze źródło bogactwa. W ich trakcie zdobywano kosztowne łupy oraz niewolników, których odsprzedawano muzułmańskim i bizantyjskim kupcom. W zamian otrzymywano luksusowe towary: broń, odzież, ozdoby, a także srebrne i złote monety. Obecność obcych handlarzy niewolników stanowiła jeden z ważnych powodów wszczywania wojen z sąsiadami.

Walki międzyplemienne prowadziły do trwałych zmian w organizacji szczepów. Swoją pozycję umacniali przede wszystkim książęta, których władza stawała się dziedziczna. Dzięki temu uniezależniali się od coraz mniej znaczących wieców. Rządy zapewniały im drużyny, złożone z zawodowych wojowników, także pochodzenia obcego. Ich wierność wynagradzano darami, z udziałem w daninach oraz zdobyczkach wojennych. Wzrastały bogactwo i znaczenie starszyny, udziałem w daninach oraz zdobyczkach wojennych. Wzrastały bogactwo i znaczenie starszyny, udziałem w daninach oraz zdobyczkach wojennych.

W trakcie wojen jedne ludy rosły w siłę, inne zaś były niszczone. W efekcie podbojów lub zawierania dobrowolnych sojuszków powstawały silniejsze związki plemienne. Być może duże plemiona, np. Wiślan, Lędzian czy Mazowszan, uformowały się właśnie poprzez połączenie się mniejszych szczepów.

W drugiej połowie IX w. najsilniejsze państwo plemienne na ziemiach polskich utworzyli książęta Wiślan. Ich głównym grodem był **Kraków**. Jednak rozwój tego państwa powstrzymała monarchia wielkomorawska. Podbiła ona kraj Wiślan, a także Śląsk. Po jej upadku w X w. te dwie krainy zostały podporządkowane monarchii czeskiej. W tym czasie na pozostałych ziemiach polskich powstawało ponadplemienne państwo książąt Polan.

TEKST ŹRÓDŁOWY

PAŃSTWO WIŚLAN

Okoliczności podboju Wiślan przez państwo wielkomorawskie zostały przedstawione w *Żywocie św. Metodego* z końca IX w.

Miał też Metody dar proroczy i wiele spełniło się z jego przepowiedni, z których jedną tylko lub dwie tu wymieńmy. Pogański książę, bardzo potężny, siedząc w Wiśle [lub w Wiślech], urągał chrześcijanom i szkody im wyrządzał. Postawiwszy więc do niego, kazał mu powiedzieć: „Dobrze by było, synu, abys dał się ochrzcić dobrowolnie na swojej ziemi, bo inaczej będziesz w niewolę wzięty i zmuszony przyjąć chrzest na cudzej ziemi. Wspomnij moje słowo”. Tak się też stało.

Źródło: *Żywot św. Metodego* [w:] J. Wyrozumski, *Wielka historia Polski*, t. 2. *Dzieje Polski piastowskiej* (VIII w. – 1370 r.), Kraków 1999, s. 66.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Przedstaw informacje na temat państwa Wiślan zawarte w *Żywocie św. Metodego*.
2. Wyjaśnij, dlaczego – Twoim zdaniem – autor podał nieprecyzyjną nazwę siedziby pogańskiego księcia.

■ POCZĄTKI PAŃSTWA POLAN

Pierwotne siedziby Polan znajdowały się nad dolną i środkową Wartą, a ich stołecznym grodem w X w. było **Gniezno**. Początkowo nieduże plemię Polan niczym nie wyróżniało się na tle innych. Jego nazwy nie wymieniono w żadnym źródle do końca X w. Wiemy, że rządy sprawowali w nim książęta z rodu **Piastów**. Nie znamy jednak okoliczności, w których w drugiej połowie IX w. jego członkowie zdobyli władzę książęcą. Kronikarz Anonim zwany Gallem przedstawił je dopiero na początku XII w. w formie legendy dynastycznej. Posłużył się przy tym wątkami literackimi, zawierającymi elementy pogańskie i chrześcijańskie. W ten sposób próbował uzasadnić prawomocność władzy panującej dynastii. W swoim dziele wymienił oracza Piasta – protoplastę rodu – oraz trzech pierwszych książąt: **Siemowita**, **Leszka** i **Siemomyśła** (ojca Mieszka I). Większość historyków uznaje te postacie za autentyczne. Nie można jednak rozstrzygnąć, czy w opowieściach o nich pobrzmiewa echo prawdziwych wydarzeń – przewrotu i klęski rządzącej wcześniej dynastii, z której miał pochodzić książę Popiel.

W X w. potęga państewka rządzonego przez Piastów gwałtownie rosła. W ciągu kilkudziesięciu lat Polanie zdobyli przewagę nad pozostałymi plemionami zamieszkującymi ziemie polskie. Taki wniosek został wysnuty na podstawie badań archeologów. Odkryli oni ślady burzonych i palonych siedlisk, stanowiących ośrodki władz plemiennych, oraz pozostałości nowych grodów, wznoszonych według wzoru typowego dla państwa Piastów. Za pomocą **dendrochronologii** określono przybliżone daty ich podbojów, rozpoczętych prawdopodobnie dopiero w latach 20. X w. Do połowy X w. Piastowie opanowali całą Wielkopolskę. W latach 40. X w. wzniesli potężne grody w **Gnieźnie**, **Poznaniu**, **Gieczu** i na **Ostrowie Lednickim**.

O sukcesach tych zadecydowały zdolności przywódcze oraz organizacyjne Piastów. Stworzyli oni silną drużynę zbrojnych, wspomaganą zapewne także przez wojowników normanńskich. Na podbitych terytoriach niszczyli ośrodki poprzedniej władzy plemiennej i budowali własne grody, w których osadzali zbrojne załogi. Prawdopodobnie już wówczas wzorowali się na modelu organizacji państwa wypracowanym przez władców Wielkich Moraw, przejętym także przez monarchów sąsiednich Czech i Węgier.

ĆWICZENIA

1. Opisz organizację społeczną plemion polskich.
2. Wymień plemiona słowiańskie zamieszkujące we wczesnym średniowieczu terytorium dzisiejszej Polski.
3. Wyjaśnij, jaką rolę w procesie formowania się państw plemiennych odegrały wojny między poszczególnymi ludami.
4. Omów proces tworzenia się państwa Polan.

DLA ZAINTERESOWANYCH

1. Kłoczowski, *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kregu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa 1998.
1. Strzelczyk, *Od Prastłowian do Polaków*, Warszawa 1987.

Słowiańskie grodzisko w Stradowie datowane jest na okres między VIII a IX w. Wraz z podgrodziami zajmowało ono obszar niemal 25 ha i było jednym z największych w kraju. W czasach plemiennych stanowiło prawdopodobnie ważny ośrodek państwa Wiślan.

■ fotografia współczesna, Polska